

Список літератури: 1. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / О.М. Джужа, О.Г. Кулик, В.В. Василевич та ін./ За заг. ред. О.М. Джужи. К., 2006. 2. Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология. СПб., 2000. 3. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. Душанбе, 1972. 4. Полубинский В. И. Правовые основы учения о жертве преступления. Горький, 1979. 5. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. Учебник для вузов. СПб., 2001. 6. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: Автореф. дис. ...д-ра юрид. наук (12.00.08). Одеса, 2001. 7. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. / За заг. ред. О. М. Джужи. К., 2001. 8. Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений: Учебник для слушателей Академии управления МВД России. М., 2000. 9. Ершов В. А., Костылева Г. В., Милованова М. М. Методика расследования преступлений против жизни и здоровья граждан, совершаемых членами неформальных групп (движений). Научно-практическое пособие. М., 2007. 10. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем: Монография. М., 1988. 11. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: Монография. Х., 2003. 12. Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. / За заг. ред. проф. О. М. Джужи. К., 2006. 13. Кудрявцев С. В. Конфликт и насильственное преступление: Монография. М., 1991. 14. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. СПб., 2001. 15. Юнг К. Г. Психологические типы / Пер. с нем. СПб.– М., 1995.

Надійшла до редколегії 17.07.07

Ф. Д. Фіночко

РОЛЬ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Термін «рецепція» походить від латинського *receptio* – прийняття, від *resipio* – беру, приймаю. Це запозичення та пристосування більш розвинутого, ніж в даній державі, права іншої держави [1, с. 564]. Запозичення права Стародавнього Риму деякими європейськими державами провадилось починаючи з XI–XII ст. та особливо в XV–XVI ст. Збереження значення римського права протягом ряду віків пояснюється тим, що воно було найбільш розвинутою формою права.

У рецепції римського права були зацікавлені не тільки купці та ремісники феодальної Європи, але й самі феодалі. Могутні феодалі – сюзерени знаходили в ньому також обґрунтування для своїх домагань на абсолютну управлінську владу.

Значну роль в розповсюдженні та практичному застосуванні норм римського права мали легісти, які намагалися в інтересах закріплення єдності держави та посилення королівської влади об'єднати право різних земель на основі римського права.

Важливою кодифікацією римського права є кодифікація, проведена вже після розпаду Західної Римської імперії та візантійського імператора Юстиніана (527–565 рр.). Складені збірники отримали пізніше – в XII ст. – загальну назву «*Corpus juris civilis*».

Завдання полягало в тому, аби зібрати все римське право, переробити його у відповідності з сучасними потребами, усунути архаїзми та закріпити управлінський апарат і необмежену монар-

цію. Кодифікація була виконана під керівництвом Трибоніана – одного з вищих імперських чиновників. За цією працею стояли видатні юристи того часу. Це були професори правових шкіл в Константинополі та Берґе. За 529–534 рр. були складені три збірники: 1) Інституції; 2) Дігести або Пандекти; 3) Юстиніанів кодекс – зібрання розпоряджень імператора.

З XI по XIV ст. феодальні відносини у державах Західної Європи досягають свого найвищого розвитку. Держава на цій стадії має форму монархії. У праві цього періоду спостерігаються тенденції до одностайності. Це проявляє себе в рецепції римського права, що означає поновлення дії римського права майже у всіх державах Західної Європи.

Рецепція римського права полягала не тільки в запозиченні окремих юридичних норм або інститутів цього права, але в сприйнятті переважно всієї його системи. Але цей процес рецепції проходив в державах Західної Європи різними шляхами та в неоднаковій мірі. У більшому обсязі рецепція спостерігається в Італії, Іспанії, Франції та Німеччині.

Римське право мало готові юридичні формули, за допомогою яких можна було регулювати найскладніші для того часу відносини управління та торгівлі.

Рецепція почалась в Італії, де вивчення римського права ніколи не переривалось, незважаючи на витіснення звідти спочатку римського, а потім візантійського панування. У VI–XII ст. тут спостерігаються окремі елементи вивчення римського права. На початку XII ст. починається вивчення римського права в університеті Болоньї, потім в інших частинах Італії.

Глосатори¹, а це професори Болонського університету, названі за формою своїх праць – глосів – відкривають найбільш цінну частину Юстиніанових дігестів і беруться за їх трактування. Із їх глосів з часом виникають об'ємні трактати про право, що справляють вплив на практику і у подальшому обробляються з практичною метою.

Пізніше цим займалися учні глосаторів – коментатори (XIV–XV ст.). Глосатори розповсюдили вивчення римського права і на інші частини Європи. Уже у 1144 р. магістр Вакарій, італійський глосатор, викладає римське право в Англії, засновуючи Оксфордський університет. У 1160 р. знаменитий італійський глосатор Плацентін засновує університет в Монгелє, започатковуючи університети у Франції, які незабаром виникають у Тулузі та Орлеані (XIII ст.).

¹ Глосатор – від лат. glossator – тлумач старовинних слів та виразів, що зустрічаються в якому-небудь старовинному тексті, головним чином в юридичних творах.

У Німеччині університети виникають пізніше, починаючи з XIV ст., коли засновуються університети у Празі (1348), Відні (1368), Гейдельберзі (1386) та інших містах. Вказаними обставинами пояснюється, головним чином, посилений вплив італійських шкіл на юридичну думку Німеччини. Проникнення римського права в інші держави ще раніше, коли національне право вже було живим організмом цих держав, не могло залишити теоретичні формули римських юристів, римське право отримало тут відсіч від місцевого права і, зрештою вплинуло на його переробку та формування, але не витіснило його. Таким чином, в Англії, де власне право отримало тверді самостійні засади, рецепція римського права була незначною. Вона тільки вплинула на формування деяких теоретичних понять, залишивши нерухожими основи англійського права, яке не схоже на романізовану систему континентальних прав.

У Франції рецепція римського права проявилася сильніше. Тут легісти (законники), виховані на теоретичних ідеях римського права для захисту та підтримки королівської влади та буржуазії, за римським зразком впливали на королівську юридичну практику. Але в той же час римське право рахується з діючим у Франції звичайним (кутьомним) правом і проводять римські ідеї в життя не безпосередньо, а лише шляхом переробки їх при виданні Королем кутюмів.

Особливістю французької юриспруденції, вихованої на римському праві, було те, що римське право ніколи не поглинало, не заглушувало зовсім особливостей національного розвитку.

У період абсолютизму створюється централізований державний апарат з бюрократичною системою управління, поліцейською опікою над суспільством та розгалуженими адміністративними ланками. З'являється регулярна армія.

Представницькі установи або не скликаються, або не протидіють королівській владі у її прагненні до необмеженої влади. У праві йде процес подальшої систематизації та уніфікації норм, хоч строкатість права все ще не переборюється. Правотворчість стає монополією центральної влади. Королівська влада відсторонює від участі в законодавстві представницькі установи і перетворює закони в одноосібні акти. Поряд з продовженням рецепції римського права створюється система національного права (Кароліна 1532 р., Морський і Торговий кодекси у Франції 1673 р. і 1681 р., Прусське Земське право 1794 р.).

Необхідно вказати на виключно важливу роль в уніфікації джерел права процесу рецепції римського права у Франції, яке з півдня країни проникає на північ [2, с. 303–304]. Як було вже сказано, ще раніше центром пропаганди римського права був Орлеанський університет. У кінці XI – і на початку XII ст. в Орлеані був

виданий – короткий наставник з римського права. Потім активну роль в розповсюдженні римського права здійснює Паризький університет. Юристи, які отримали освіту, обіймають посади в адміністративних установах та судах, в яких рішення базуються на римському праві. З утвердженням королівської влади звичаєве право витісняється нормативними актами королів, які мають наступні назви: «Ордонанси» (ordonances), якщо вони створювались з участю генеральних штатів та парламентів; «Едикти» (édits), якщо вони видавались одноособово самим королем; «Декларації» (déclaration), якщо вони являли собою роз'яснення законів. Таким чином, в цей період спостерігається тенденція концентрувати феодальне право. І цій концентрації у великій мірі допомагає рецепція римського права.

Створення абсолютної монархії було завершено завдяки діяльності відомого кардинала Рішельє (1585–1642 рр.), який фактично управляв Францією [2, с. 317–321]. Рішельє завершив створення державного апарату, що забезпечило утвердження центральної влади, та паралізував відцентрові тенденції місцевої адміністрації. Він відновив посаду інтендантів, що була заснована ще Генрихом II. Інтердантами були представники центральної влади на місцях, вищі чиновники судового відомства. Вони були наділені адміністративними, судовими, фінансовими й поліцейськими повноваженнями і могли бути відкликані в центр за простим наказом першого міністра. Такі працівники називались інтендантами поліції, юстиції, фінансів. Інтенданти наглядали за місцевим управлінням, втручаючись у всі питання життя провінцій. Була встановлена бюрократична опіка центральної влади. Посада інтенданта не купувалась, була тимчасовою, і тому інтенданти повністю залежали від центральної влади. Відбулися зміни і в центральному управлінні. Відійшли на задній план члени королівської ради – принци крові, герцоги та пери, які поступилися своїм місцем людям простого походження, але з освітою та спеціальними знаннями.

У період абсолютизму ще більше зростає вплив римського права. Традиції римського права у Франції були сильними з початку середніх віків. За тієї боротьби за право, яка велася до створення норм звичаєвого права, римське право поряд зі святим письмом служило моральною опорою. На півдні Франції римське право утверджується настільки, що південна Франція стає державою «права писаного», тобто римського. У другій половині XII ст. в Монпельє засновується університет, де викладає римське право відомий гласатор Плацентін; в Провансі пізніше це робить Ано. Поступово вивчення римського права у Франції утверджується.

Вивченням римського права займаються Жак де Ревіньї, П'єр Бельперш, Кюнео, Петрота та Іоан Фабєрі, які були професорами

в університетах Тулузи, Орлеана та Монпельє. Створюється особливий клас легістів, які відіграли велику політичну роль у Франції. Вивчення римського права у Франції не тягне за собою всебічного панування його норм в житті суспільства до втрати французького права, а тим більш до повної рецепції його джерел на заміну національних законів, як це було у Німеччині. Римське право набуває у Франції значення наукового опрацювання іноземного права. Оскільки юристи Франції вивчають римське право в цілому, то вони його розробляють як чисте, а не як сучасне римське право. У кінці XV ст. у Франції виникає «філологічна» або «елегантна» школа юристів, що займається історичною або філологічною критикою праць глосаторів і коментаторів та доказує перекручування ними істинного змісту римських джерел. Але строкатість та плутанина в джерелах права ще не була ліквідована. На півночі Франції продовжували діяти кутюми. Найважливішим серед них був Збірник паризьких кутюмів. Джерелами права були також і судові рішення паризького парламенту. Королівські ордонанси часто не розповсюджувались на все королівство, а діяли тільки в межах окремих провінцій. Назривала необхідність уніфікації права. Таким було римське право у ранній та пізній період середньовіччя.

В Англію римське право потрапило у XII ст., коли магістр Вакарій, один з глосаторів, заснував для вивчення римського права школу в Оксфорді. З часом у працях англійських юристів вплив римського права позначається на теоретичному опрацюванні чужого права. Що стосується норм його практичного застосування, то англійські юристи завжди були до нього вороже настроєні. Правові засади англійського життя на час вивчення римського права були уже опрацьовані і визначені у своїх принципах, так що допомога римського права була недоцільною.

Політичне значення римського права, яке мало місце у Франції у сенсі підтримки прав королівської влади, а в Німеччині – претензій імператора на безумовну владу, всупереч папам, – було наперекір інтересам англійського суспільства. Лише в галузях міжнародних відносин мала значення аргументація, заснована на римському праві, й англійські юристи використовували її у своїх власних інтересах.

У Німеччині рецепція римського права мала свої особливості. Після розпаду Західної Римської імперії римське право продовжувало застосовуватись як в Італії, так і за її межами. В інтересах правильного застосування цього права королі Остготський, Бургундський та Вестготський видали біля 1500 р. спеціальні збірники римського права. По встановленню римського панування в Італії в 554 р. було запроваджено дію Юстиніанового права. У Римі в той час існувала спеціальна школа для вивчення права. Там був складений глосований рукопис інституцій. Савіні, а також ряд

новітніх дослідників (Фітцінг, Штінцінг, Фіккер та ін.) доказують безперервність традицій римського права. Вони відносять до цих віків деяку кількість пам'яток римського права. Це – фрагменти різних коментарів, витяги з дигест, кодекси, збірники юридичних висловів, формул словників, які дійшли до нас без вказівок на їх походження.

Головним доказом безперервності традицій римського права слугує високий рівень двох праць з римського права «Брахілоус» та «Ехертоїнес Потзі», що відносяться до X–XI ст. та вказують на серйозне знайомство з римським правом. Відомі на той час збірники римських норм відігравали роль священних книг, а не практичних настанов. Римським правом керувалась церква, але і їй, мабуть, не було відоме римське право у його першоджерелах. Церква керувалась вульгарними (простонародними) відомостями про римське право і скороченими компендіумами.

Відродження вивчення римського права та розквіт його в школі глосаторів збігається з широким розвитком торгівлі в Італії, особливо в італійських міських республіках, а також у південній Франції.

Завдяки діяльності Ірнерія та його послідовників центром вивчення римського права став Болонський університет, який притягав до себе масу учнів, що забезпечували продовження вивчення римського права у самій Італії та розповсюджували це вивчення на інші держави.

В Італії під протекцією пап, а згодом імператорів це вивчення права відобразилось у створенні двох паралельно розвинутих шкіл глосаторів та постглосаторів, які розробили джерела римського права та поступово пристосували їх до сучасного життя. Завдяки діяльності цих вчених Європа, і особливо Німеччина, не тільки визнала римське право, але й поклала його в основу подальшого розвитку.

Пізня поява тут юридичної культури обумовила глибоку пошану до римського права, яке потрапило сюди головним чином через праці коментаторів. Виховані в їх школах вчені-юристи, які поступово заповнили суди замість старих неосвічених шеффенів, а також внаслідок цілого ряду реформ у державному устрої, які відбулись в XV–XVII ст., були активними провідниками норм римського права в життя.

Розвиток університетів у Німеччині починається тільки з половини XIV ст. Лише з XV ст. університети починають випускати достатню кількість освічених докторів права, які вчили керувати правосуддям та розповсюджували відомості про римське право.

Ще в XIII ст. у Німеччині спостерігається широка рецепція римського права, в застосуванні якого була зацікавлена не тільки та частина населення міст, з якої формувалась буржуазія, але й

імператори та феодали. Німецькі імператори спирались на римське право для обґрунтування своїх домагань на абсолютну владу в боротьбі з папами та феодалами. Що стосується останніх, то вони доволі широко використовували римське право для обґрунтування своїх домагань на експлуатацію селян, в результаті чого юристи римського права викликали до себе ненависть селян. У X–II ст. з'являються спроби кодифікації звичаєвого права. Близько 1230 р. антгальський рицар і суддя Ейке фон Репгоф склав збірник, в який ввійшло звичаєве право східної частини Саксонії, а також частково інших областей з деякими доповненнями із канонічного права. Цей збірник отримав назву «Саксонське зеркало». Воно санкціонує феодальну ієрархію та вимагає не тільки обмеження влади німецьких імператорів, але наполягає на тому, щоб Пфальцграф (один із найвидатніших феодалів Німеччини) мав право суду над імператором. Перший коментатор до «Саксонського зеркала», створений Йоганом Бухом, має політичні сліди впливу канонічного та римського права і відноситься до 1330 р. Значна кількість праць, заснованих на римському праві, з'являється тільки в кінці XIV ст. та на початку XV ст. «Саксонське зеркало» було розповсюджено головним чином на півночі Німеччини і послужило основою для права міста Магдебурга, а звідти воно розповсюдилось на південну Німеччину, Голландію та Польщу.

«Швабське зеркало» (Schwabenspiegel) – це другий збірник, складений невідомою особою між 1273 і 1282 рр. Джерелом для нього були «баварська» та «алеманська» правди, капітулярії, римське та канонічне право, Біблія, проповіді франкисканців і в невеликій мірі звичаєве право. Цей збірник називався також імперським правом (Kaiserrecht), тому що в ньому детально розглядалися про взаємовідносини імператора з папою.

У політичній сфері вплив римського права почався значно раніше. З X ст. (962 р.) німецький король Оттон I (936–993) вважає себе наступником влади римського імператора і подібно до пап спирається у своїх домаганнях на римські закони. У боротьбі з папами римські закони служать імператорам нову службу, підкріплюючи верховенство світської влади над духовною.

Доктори права групуються коло імператорів, допомагають їм у боротьбі з папами, захищаючи їх всередині держави та підтримуючи у міжнародній політиці. Зазнало сильної зміни і духовенство. Винахід книгодрукування та розширення торгівлі позбавили духовенство монопольного положення в сфері духовної культури. Юристи, обізнані в основах римського права (легісти), витіснили духовенство з державного апарату. Рецепція римського права в управлінській діяльності розвивається. Умови, що привели до рецепції римського права в кутюми у Франції, існували в Німеччині ще більше, тому що тут у свій час не було зо-

всім центральній владі та її представників. У Німеччині XV ст. з'являються умови, які характеризували соціально-економічне життя італійських міст перед появою глосаторів. Впровадження римського права йшло з півдня – з Італії та Франції – і дійшло до Німеччини. Остаточне закріплення римського права в Німеччині відбулося у зв'язку з судовою реформою XV ст. У 1495 р. закінчується боротьба Максиміліана I з німецькими князями. У 1495 р. був створений загальноімперський суд (Reichs Kammergericht). Він мав важливе значення в рецепції римського права, яке з цього часу стало застосовуватись в судах Німеччини. Імперський суд повинен був вирішувати всі справи на основі римського права і лише в другу чергу брати до уваги «добре» німецьке право, на яке посилались сторони. До кінці XVII ст. римське право було рецепційоване уже не у вигляді окремих положень, а все (in complexu). Діяло і місцеве право, але для судів було обов'язковим римське право. Римське право було рецепційоване у тому виді, в якому викладалось з університетських кафедр представниками шкіл глосаторів та коментаторів. Разом з римським правом діяло німецьке право, що кодифікувалось. Але в кінці XVIII – на початку XIX ст. виникає сильна протидія римському праву.

Створюється декілька окремих кодексів, які замінюють Пруське земське право 1794 р., Австрійське уложення (кодекс) 1811 р. Виникає, зрештою, єдина думка про створення Єдиного німецького уложення (кодексу). Але в цей час енергійними зусиллями історичної школи правоведення (Савінії), вдається відстояти авторитет римського права та зберегти його там, де воно продовжувало діяти.

Застосування римського права звузилося лише в 1863 р. прийняттям Саксонського уложення.

Отже, рецепція римського права – це прийняття європейськими джерелами, в основному в середні віки, базових принципів римського права. Класичним слід вважати західноєвропейський тип рецепції. Але й східноєвропейський (візантійський) тип рецепції римського права (або його елементи) відіграв певну роль у формуванні європейського виміру права, а також європейських традицій адміністративного права [3, с. 26].

Список літератури: 1. Словарь иностранных слов, СЭ. М., 1964. 2. История государства и права: Учебник. Т.1. М., 1949. 3. Адміністративне право України: Академічний курс. У 2 т. Т.1. Загальна частина. Підручник. К., 2004.

Надійшла до редколегії 05.09.07

Ю. В. Піскунов

ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ

Діяльність міліції складається з окремих принципів, кожен з яких має свої ознаки та особливості у плані їх здійснення, в осно-